

'90). Επίσης η κοινωνική σύνθεση του κινήματος της αλλαγής (το βάρος του μικροαστικού στοιχείου, κύρια στην Ελλάδα).

Σε κάθε ριζοσπαστικό κίνημα συνυπάρχουν αλλά και συγκρούονται οι ριζοσπαστικές τάσεις, οι διαθέσεις ανατροπής της υπάρχουσας κατάστασης με τα συντηρητικά στοιχεία και τις τάσεις συμβιβασμού, συνδιαλλαγής κ.λπ. Η ενίσχυση και η επικράτηση των πρώτων απαιτεί συνεχή ιδεολογική διαπάλη, σωστή κλιμάκωση στόχων, εσωκομματικές συνθήκες που να ευνοούν το διάλογο και τη θεωρητική αναζήτηση.

Παρά τις ελλείψεις της, λοιπόν, η ανάλυση του Κ. Μποτόπουλου, τα συμπεράσματα και οι διαπιστώσεις από την πορεία των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Γαλλίας είναι ένα πολύτιμο υλικό για την ανάπτυξη του πολιτικού προβληματισμού και της θεωρητικής σκέψης, στην προσπάθεια διαμόρφωσης ενός συγχρόνου αριστερού ριζοσπαστικού κινήματος αφού, όπως λέει και ο ίδιος ο συγγραφέας, «η αλλαγή μένει να πραγματοποιηθεί».

Γιάννης Γκαγκάτσιος

Ηλίας Ιωακείμογλου, *Ηγεμονία και Ολοκλήρωση*,

εκδόσεις Ιαμός, 1994

Το βιβλίο του Η.Ιωακείμογλου έρχεται να συνεισφέρει σε ένα εξαιρετικά σημαντικό όσο και παραγνωρισμένο σήμερα θεωρητικό πεδίο, αυτό της διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της θεωρίας του ιμπεριαλισμού, και δηλώνει ρητά την ανάγκη επανίδρυσης μιάς νέας θεωρίας για τον ιμπεριαλισμό.

Είναι γεγονός ότι στην προηγούμενη ιστορική περίοδο επικρατούσε μία δημοφιλής αλλά και τυπολατρική - χωρίς οποιαδήποτε κριτική διάσταση - αναφορά στις κλασικές μαρξιστικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού, και ιδιαίτερα αυτήν που προέκυπτε από το έργο του Lenin. Σήμερα, και μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και τη

φαινομενική ανάδειξη του καπιταλισμού ως του αδιαφιλονίκητου συστήματος κοινωνικής οργάνωσης, και της διεθνοποίησης του κεφαλαίου ως της μοναδικής μορφής συγκρότησης των διεθνών σχέσεων, υπήρξε μία οπισθοχώρηση της προβληματικής τόσο στο θεωρητικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο. Στο θεωρητικό πεδίο εγκαταλείφθηκε από τη μεγάλη πλειοψηφία των μελετητών οποιαδήποτε προσπάθεια κριτικής προσέγγισης -δηλαδή κριτικής τόσο της ουσίας του συστήματος όσο και των μορφών του- ανάδειξης των προβλημάτων του και αναζήτησης ριζοσπαστικών εναλλακτικών προτάσεων. Συνακόλουθα, στο πολιτικό επίπεδο εγκαταλείφθηκε σχεδόν κάθε απόπειρα διατύπω-

σης και πάλης ανταγωνιστικών κατευθύνσεων. Εξαίφνης ο κόσμος ολόκληρος φάνηκε να γίνεται ένα ενιαίο - όχι ίσως πολύ εύτακτο, αλλά πάντως αδιαμφισβήτητο - πλανητικό χωριό. Οι αναφορές στον ιμπεριαλισμό - δηλαδή στην ύπαρξη αντιφάσεων και συγκρούσεων μέσα στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα και στην ανάγκη αντικαπιταλιστικής πάλης - εξαλείφθηκαν και μέσα στην αριστερή θεωρία επικράτησαν διαχειριστικές και εξωραϊστικές θεωρήσεις περί αντιφατικής μεν, αλλά αμοιβαία επωφελούς ή, εν πάσει περιπτώσει αδιαμφισβήτητης, διεθνοποίησης του κεφαλαίου. Μέσα σε αυτό το εξαιρετικά αρνητικό τοπίο κάθε συνεισφορά που αμφισβητεί αυτή την καταθλιπτική - και ενσωματώνουσα - ομοφωνία είναι κάτι περισσότερο από ευπρόσδεκτη.

Το θέμα του βιβλίου είναι, κατά βάση, η διεθνής οικονομία στη δεκαετία του '90. Έχει, δηλαδή, έναν περισσότερο εμπειρικό και πληροφοριακό χαρακτήρα, γεγονός που διευκολύνει το ευρύ κοινό, αν και σε ορισμένα σημεία αδυνατίζει το θεωρητικό του περιεχόμενο. Παρόλα αυτά το τελευταίο είναι παρόν και εξαιρετικά ενδιαφέρον. Όσον αφορά την πληροφοριακή διάσταση, πρόκειται για μία ιδιαίτερα εκτιμητέα συνεισφορά, στην οποία δίνεται μία ενημερωμένη, ενδελεχής - αν και όχι ιδιαίτερα συνεκτική - ανάλυση των οικονομικών αλλά και πολιτικών εξελίξεων. Αναλύονται η κατάσταση, οι αλλαγές, οι συσχετισμοί και οι προοπτικές τόσο για τις τρεις βασικές ιμπεριαλιστικές ολοκληρώσεις (Ευρώπη, Βόρεια Αμερική, Ιαπωνία), όσο και για μία σειρά άλλες προς το παρόν ελάσσονες περιοχές (π.χ. ανατολικές χώρες,

Κίνα), καθώς και για ορισμένους κρίσιμους τομείς οικονομικών και πολιτικών δραστηριοτήτων, όπως το πετρέλαιο και η πολεμική βιομηχανία.

Θα σταθούμε ιδιαίτερα στη θεωρητική διάσταση του θέματος, αν και αυτό κατά κάποιον τρόπο αδικεί το βιβλίο, εφόσον ο πρόδηλος χαρακτήρας του είναι περισσότερο εμπειρικός. Παρόλα αυτά, αν κάτι απουσιάζει σήμερα δεν είναι τόσο οι εμπειρικές και μεσοπρόθεσμες αναλύσεις στρατηγικών και συσχετισμών - κάτι από το οποίο βρίθει η επίσημη αστική θεωρία, αφού άλλωστε αποτελεί το προνομιακό έδαφος συγκρότησής της - αλλά η επαναδιατύπωση μίας κριτικής θεωρίας που να τέμνει σε βάθος και ριζοσπαστικά την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων, να αμφισβητεί την αστική ηγεμονία (τόσο θεωρητικά όσο και πολιτικά) και να συγκροτεί θεωρητικά, να πληροφορεί και να στηρίζει εμπειρικά και πολιτικά την αντικαπιταλιστική πάλη. Στο πεδίο αυτό ο Η.Ιωακείμογλου έρχεται να προτείνει μία σειρά σημαντικές θέσεις και να αναδειξεί ένα εξαιρετικά χρήσιμο προβληματισμό.

Ξεκινά από μία ορθή επανεκτίμηση της σημασίας της κλασικής μαρξιστικής συζήτησης για τον ιμπεριαλισμό, ιδιαίτερα σε σύγκριση με τις μετέπειτα συνεισφορές. Κατά τη γνώμη μας, η κλασική συζήτηση παραμένει πάντα η βάση εκκίνησης οποιασδήποτε σύγχρονης επαναδιατύπωσης. Όλες οι πρόσφατες μελέτες και θεωρίες βαδίζουν και αντιπαρατίθενται, εν πολλοίς, πάνω στις βασικές θέσεις και διαχωριστικές γραμμές των κλασικών μαρξιστικών θεωριών για τον ιμπεριαλισμό. Αυτό δεν είναι τυχαίο· απορρέει από το γεγονός

ότι πράγματι η κλασική συζήτηση εντόπισε με εξαιρετική ενάργεια τις βασικές πλευρές του ζητήματος, καθώς και τις δυνατές - και αντιπαρατιθέμενες - εναλλακτικές δυνατότητες θεωρητικής ανάλυσής του.

Στο σημείο αυτό είναι ίσως χρήσιμη μία σύντομη παρέκβαση τόσο στην κλασική όσο και στις μετέπειτα μαρξιστικές συζητήσεις για τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και τον ιμπεριαλισμό.

Η κλασική μαρξιστική συζήτηση για τον ιμπεριαλισμό διεξήχθη σε μια εποχή ανασυγκρότησης των διεθνών οικονομικών και πολιτικών σχέσεων πάνω στους άξονες του αναπτυγμένου πλέον καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός είχε κληρονομήσει από τους προκατόχους του - όπως άλλωστε σχεδόν κάθε μορφή κοινωνικής οργάνωσης από την προηγούμενή της - ένα περισσότερο ή λιγότερο ολοκληρωμένο πλέγμα διεθνών διαπλοκών. Πολύ δε περισσότερο που καπιταλιστικά στοιχεία - είτε με τη μορφή αστικών προ-καπιταλιστικών παραγόντων, είτε με πρώιμη μορφή, αλλά είτε και αρκετά αναπτυγμένα - ήταν ήδη οργανικό μέρος του προηγούμενου κοινωνικού συστήματος κατά την τελευταία φάση του. Στο πρώτο στάδιο του καπιταλισμού τα στοιχεία αυτής της κληρονομιάς ήταν ακόμη έντονα.

Όμως οι δεκαετίες πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο γνώρισαν μια ιστορική περίοδο πρωτοφανούς ανάπτυξης της κεφαλαιακής συσσώρευσης με την ανάπτυξη και επέκταση της παγκόσμιας αγοράς και της διεθνούς διακίνησης κεφαλαίων (κυρίως με τη μορφή του εμπορίου [εμπορευματικό κεφάλαιο] ή επενδύσεων χαρτοφυλακίου

[χρηματικό κεφάλαιο]). Αυτή η ανάπτυξη στηριζόταν αλλά και έδινε ώθηση σε αυξανόμενες οικονομικές σχέσεις με λιγότερο αναπτυγμένες ή μη - καπιταλιστικές χώρες και περιοχές (ιδιαίτερα υπερωκεάνιες αποικίες των μεγάλων καπιταλιστικών δυνάμεων). Κατά την περίοδο αυτής της αύξουσας επέκτασης γεννιέται ο διεθνής καταμερισμός εργασίας και η δομή της παραγωγής και των εμπορευματικών σχέσεων της παγκόσμιας αγοράς. Όλη αυτή η οικονομική δομή έγινε πραγματικότητα, στηρίχθηκε και αναπτύχθηκε βασισμένη στον πολιτικό και στρατιωτικό μηχανισμό των μεγάλων καπιταλιστικών δυνάμεων. Στο στάδιο αυτό, λοιπόν, το διεθνές σύστημα αναδιοργανώνεται ριζικά πάνω σε ουσιαστικά και τυπικά καπιταλιστικές βάσεις.

Τα πεδία των ιστορικών αυτών μετασχηματισμών έδωσαν λάβη στη διατύπωση μιας σειράς προβληματικών - τόσο μέσα στη θεωρητική παράδοση του μαρξισμού όσο και από ετερόδοξες αστικές θεωρίες - που αποπειράθηκαν να τους ερμηνεύσουν, είτε συμπληρώνοντας τις αρχικές τους θεωρητικές παραδόσεις είτε τροποποιώντας αυτές τις παραδόσεις ριζικά. Η πρώτη γενεά αυτών των προβληματικών συγκροτήθηκε ήδη στην περίοδο πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και επικεντρώθηκε στο ζήτημα της κρίσης και του ιμπεριαλισμού. Η εκκίνηση των αναζητήσεων αυτών δόθηκε από ετερόδοξες αστικές θεωρίες, με πιο σημαίνουσα αυτή του Hobson. Ακολούθως, όμως, ο μαρξισμός αποτέλεσε το βασικό πεδίο αναφοράς τους. Οι πρώτες αυτές προβληματικές συγκροτήθηκαν μέσα από δύο αλληλένδετες αντιπαραθέσεις: τη συζή-

τηση για την κρίση και την κατάρρευση του καπιταλισμού και τη συζήτηση για τον ιμπεριαλισμό. Η πρώτη προηγήθηκε σχετικά, ενώ μέσα στα πλαίσια της δεύτερης - στην οποία άλλωστε συμμετείχαν λίγο ως πολύ οι ίδιοι θεωρητικοί (αλλά και πολιτικοί) - ενοποιήθηκαν τα δύο πεδία αντιπαράθεσης. Έτσι, αυτό που σήμερα ονομάζεται κλασική μαρξιστική συζήτηση για τον ιμπεριαλισμό αποτέλεσε την ολοκλήρωση της πρώτης αυτής γενεάς θεωριών.

Οι κλασικές μαρξιστικές θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό (Hilferding [1981], Kautsky, Luxemburg [1971, 1972], Lenin [1975], Bucharin [1972, 1983]) - ουσιαστικά, δηλαδή, η συζήτηση για μία μαρξιστική θεωρία για το διεθνές σύστημα του καπιταλισμού - πρωτοδιατυπώθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα. Η αναγκαιότητα της συζήτησης αυτής ήταν κάτι περισσότερο από προφανές. Αφενός ο Marx δεν είχε αφήσει, στην ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στο *Κεφάλαιο*, μία θεωρία της διεθνοποίησης του καπιταλισμού, γεγονός, άλλωστε, ερμηνεύσιμο από το ότι το διεθνές σύστημα του καπιταλισμού της εποχής του έφερε ακόμη τα τυπικά μορφικά στοιχεία του προηγούμενου κοινωνικού συστήματος και των μεταβατικών σταδίων του και, επιπλέον, η ανάπτυξή του ήταν σχετικά περιορισμένη. Αντίθετα, στις αρχές του 20ού αιώνα τίθενται οι βάσεις για τη ριζική αναδιοργάνωση των διεθνών σχέσεων σε μία βάση που αντιστοιχεί τόσο τυπικά όσο και ουσιαστικά στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής καθαυτό *.

Πιο συγκεκριμένα, οι κλασικές μαρξιστικές θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό διατυπώθηκαν σε μία εποχή κατά την οποία πρώτον, ο καπιταλισμός ήταν πλέον ένα αναπτυγμένο και ώριμο κοινωνικό σύστημα και ταυτόχρονα σημαντικά προβλήματα και αλλαγές ήταν ήδη ορατές στο εσωτερικό του· δεύτερον, μεσουρανούσε η επέκταση της οικονομικής και πολιτικής επιρροής των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών σε λιγότερο αναπτυγμένες ή/και υπανάπτυκτες χώρες· και τρίτον, κορυφώνονταν οι αντιθέσεις ανάμεσα στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες που τελικά οδήγησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η δεύτερη γενεά θεωριών (Baran-Sweezy [1973], Cardoso [1975], Cordoba [α.χ.], Εμμανουήλ [1978] κ.λπ.) σχετικά με τους μετασχηματισμούς και την περιοδολόγηση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος συγκροτείται μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εντάσσεται επίσης στα πλαίσια της μαρξιστικής παράδοσης, αν και στην περίπτωση αυτή υπάρχει η συνάφεια και οι υποδόριες αλληλεπιδράσεις με ετερόδοξες απόψεις από το χώρο της αστικής θεωρίας. Η δεύτερη αυτή γενεά συγκροτείται πάνω στο πρόβλημα της ανάπτυξης (ή της υπανάπτυξης) και, υπό αυτό το πρίσμα, επαναδιατυπώνει στοιχεία τόσο της θεωρίας της κρίσης όσο και της θεωρίας του ιμπεριαλισμού/διεθνοποίησης. Αυτή τη φορά η συνάφεια είναι τόσο με τις τότε επικρατούσες κεϋνσιανές απόψεις περί ενεργού ζήτησης και υποκατανάλωσης, όσο

* Θα μπορούσαμε να παραλληλίσουμε τους μετασχηματισμούς και τα στάδια αυτά με την αντίστοιχη διακρίση τυπικής και ουσιαστικής υπαγωγής του προτύπου παραγωγής στο κεφάλαιο που κάνει ο Marx και να μιλήσουμε για τυπική και ουσιαστική υπαγωγή του διεθνούς συστήματος στον καπιταλισμό.

και με ετερόδοξες θεωρίες του διεθνούς εμπορίου (δύισμός, θέση των Singer-Prebisch κ.λπ.). Οι θεωρίες της Εξάρτησης αποτέλεσαν την σπονδυλική στήλη αυτής της γενεάς.

Τέλος, οι πιά πρόσφατες θεωρητικές συνεισφορές (Mandel [1967], Fine-Harris [1986], Murray [1971], Rowthorn [1971], Warren [1971] κ.λπ.) δεν φαίνεται να συγκροτούν ένα ενιαίο θεωρητικό πεδίο. Γενικά επαναδιατυπώνουν ή/και τροποποιούν τόσο πλευρές της θεωρίας της κρίσης όσο και πλευρές της θεωρίας της διεθνοποίησης/ιμπεριαλισμού. Σε μία ιστορική περίοδο που η διεθνοποίηση του κεφαλαίου γνωρίζει πλέον πρωτοφανείς διαστάσεις δύο άξονες - που εν πολλοίς εμπεριέχονταν αλλά σε υποδεέστερη θέση και στις προγενέστερες θεωρητικές συζητήσεις - αποκτούν ιδιαίτερη σημασία:

1. Το ζήτημα του κεφαλαίου του συγκροτημένου μέσα σε μία χώρα, αλλά πλέον με εντεινόμενες διεθνείς διαπλοκές, και επομένως το ερώτημα γύρω από την ύπαρξη πλέον ή/και τη γεωμετρία της σχέσης εθνική βάση συγκρότησης- διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Εξέχοντα ρόλο στο ζήτημα αυτό αποκτά η σχέση του εθνικού κράτους με το διεθνοποιημένο αυτό κεφάλαιο αλλά και τους υπερεθνικούς οικονομικούς και κρατικούς οργανισμούς.

2. Οι μορφές που παίρνει μέσα από την παρούσα οικονομική κρίση και διεθνοποίηση η κίνηση του κεφαλαίου. Εξαιρετική σημασία έχουν εδώ η μορφή των άμεσων παραγωγικών επενδύσεων στο εξωτερικό (ιδιαίτερα μέσω πολυεθνικών εταιριών), αλλά και η μορφή των έμμεσων επενδύσεων (δανεισμός, διεθνές χρέος) καθώς και της

κερδοσκοπίας. Τέλος, επιπρόσθετη βαρύτητα - ιδιαίτερα λόγω της απελευθέρωσης των διεθνών κεφαλαιακών ροών, της έντασης των διεθνών κεφαλαιακών ανταγωνισμών και των προσπαθειών υπερεθνικών ολοκληρώσεων μέσω του νομισματικού συντονισμού - αποκτά η συζήτηση σχετικά με τον προσδιορισμό των διεθνών αξιών (συναλλάγματος) μέσα από τη θεωρία της Αξίας.

Τέλος, είναι χρήσιμο να διευκρινιστούν ορισμένες θεματολογικές και εννοιολογικές πλευρές της κλασικής μαρξιστικής συζήτησης για τον ιμπεριαλισμό που παρερμηνεύθηκαν ή/και απόκτησαν άλλο νόημα στη συνέχεια και λειτουργούν εξαιρετικά συσκοτιστικά σήμερα.

Πρώτον, ο όρος «ιμπεριαλισμός» παραπέμπει πρώτα και κύρια στη διαδικασία και στις αντιφάσεις της κεφαλαιακής συσσώρευσης καθαυτής. Οι πολιτικο-στρατιωτικές πλευρές είναι πράγματι αναπόσπαστο στοιχείο της, όμως δεν είναι ούτε το πρωταρχικό, ούτε το καθοριστικό. Ο ιμπεριαλισμός δεν ορίζεται κύρια ως πολιτικο-στρατιωτική σύγκρουση, αν και η τελευταία είναι στοιχείο του. Οι εξαγωγές κεφαλαίου και ο διεθνής ανταγωνισμός των κεφαλαίων δεν ταυτίζεται εξ ολοκλήρου με την πολιτικο-στρατιωτική αντιπαράθεση, γι' αυτό άλλωστε η συγκυριακή απουσία της δεύτερης κάθε άλλο παρά σημαίνει την ανυπαρξία του πρώτου. Αντίθετα, σήμερα υπάρχει η τάση να ισοπεδώνεται η έννοια του ιμπεριαλισμού, εξισούμενη με την πολιτικο-στρατιωτική παρέμβαση. Πρόκειται για μία σημαντική παρανόηση που φέρει έντονα τα στοιχεία της αστικής ιδεολογίας: πολιτικισμός και βολονταρισμός

του σχετισμού δύναμης. Η παρανόηση αυτή έχει ταυτόχρονα παραπλανητικό και απολογητικό χαρακτήρα. Είναι παραπλανητική γιατί συγκαλύπτει την ουσία και τα πραγματικά αίτια της διαδικασίας του ιμπεριαλισμού και οδηγεί σε - υπαρκτά ή ανύπαρκτα - δευτερεύοντα αίτια και ενόχους (τοπικοί εθνικισμοί, τυχοδιώκτες πολιτικοί κ.λπ.)*. Πρόκειται για απολογητισμό γιατί με βάση αυτήν μπορεί να δικαιολογηθούν εξ «αριστερών» μία σειρά ιμπεριαλιστικών κατευθύνσεων και πολιτικών, υπό το πρόσχημα της ξένης επιθετικότητας κ.λπ.

Δεύτερον, σήμερα - ιδιαίτερα υπό την επίδραση της Σχολής της Εξάρτησης - γενικά θεωρείται ότι ο ιμπεριαλισμός αναφέρεται στην εκμετάλλευση από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες των λιγότερο αναπτυγμένων ή των υπανάπτυκτων χωρών. Αντίθετα, στην κλασική συζήτηση ο όρος παραπέμπει, πρώτα και κύρια, στον ανταγωνισμό μεταξύ των κεφαλαίων των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Η «γεωμετρία» της κλασικής συζήτησης είναι όντως σωστή γιατί εντοπίζει την ουσία του ιμπεριαλισμού στη βάση μίας ταξικής και όχι μίας «εθνικής-κρατικής» οπτικής. Οι μετέπειτα κατηγορίες περί Ευρωκεντρισμού και ότι περιόριζε τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σε παθητικούς ρόλους και απλά πεδία μάχων είναι μάλλον άστοχες. Ο ανταγωνισμός των αναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικών χωρών είναι η κινητήρια αιτία και η βάση της όλης διαδικασίας.

Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, ο όρος «μονοπώλιο» στη μαρξιστική παράδοση αναφέρεται στη διαδικασία της συγκέντρωσης και συγκεκριμένης απομάκρυνσης από τον ελεύθερο ανταγωνισμό (του σταδίου του φιλελεύθερου καπιταλισμού). Αντί να αποκλείει τον ανταγωνισμό παραπέμπει σε πιο έντονες και πολύπλοκες μορφές ανταγωνισμού. Αντίθετα, στην αστική θεωρία το μονοπώλιο (ή το ολιγοπώλιο) παραπέμπει στην κατάργηση του ανταγωνισμού. Είναι επίσης γεγονός ότι υπάρχουν σημαντικότερα κενά και σφάλματα στις κλασικές θεωρίες στον τομέα αυτό (ακόμη και εκδοχές της αστικής θεωρίας), γεγονός που σε μετέπειτα στάδια άνοιξε το δρόμο στις αστικές επιρροές μέσω απόψεων του σοβιετικού μαρξισμού και του δυτικού μαρξισμού (ιδιαίτερα των θεωριών των Baran και Sweezy).

Ο Η.Ιωακείμογλου αναγνωρίζει ρητά τη σημασία της κλασικής συζήτησης. Ταυτόχρονα θεωρεί ορθώς ότι ο ιμπεριαλισμός έχει διέλθει διαδοχικές φάσεις ριζικών αλλαγών, γεγονός που αναδεικνύει ένα θεωρητικό όσο και πολιτικό κενό ανάλυσης. Υποστηρίζει ότι οι μεταπολεμικές θεωρητικές προσεγγίσεις των μαρξόφωνων αναλυτών ήταν απόπειρες αποκατάστασης της σχέσης μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας, με εξαιρετικά προβληματικά πολλές φορές αποτελέσματα και μία συνήθη προσφυγή στον εκλεκτικισμό. Επιπρόσθετα διατείνεται ότι οι μεταπολεμικές

* Είναι εξαιρετικά και σωτηρά εύστοχα τα άκρως ειρωνικά σχόλια του Lenin, στα «Τετράδια για τον Ιμπεριαλισμό» (Lenin 1977, τόμος 28, σ.243), για τη θέση του Kautsky ότι η σύγκρουση Αυστρίας-Σερβίας δεν προκλήθηκε αποκλειστικά από ιμπεριαλιστικές τάσεις αλλά έχει εξίσου εθνικιστικές ρίζες.

μαρξιστικές αναλύσεις διατήρησαν ένα μόνιμο χαρακτηριστικό των θεωριών του ιμπεριαλισμού: ότι η σχέση ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και περιφερειακών χωρών δεν είναι μόνο μία σχέση κυριαρχίας αλλά και μία σχέση εκμετάλλευσης, που ήταν ζωτική για την κεφαλαιακή συσσώρευση στις ιμπεριαλιστικές χώρες. Συνεπώς η κρίσιμη οικονομική σχέση είναι μεταξύ ιμπεριαλιστών και περιφερειακών χωρών και η παραγωγή και η μεταφορά υπεραξίας από τους δεύτερους στους πρώτους. Αντίθετα, ο ίδιος υποστηρίζει ότι αυτό το οποίο είναι το βασικό είναι πρώτα και κύρια η ανάλυση των ενδο-ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων και η αναγνώριση ότι έχουμε μεταβεί από τον αποικιακό ιμπεριαλισμό στον ηπειρωτικό ιμπεριαλισμό. Στον τελευταίο η κύρια αντίθεση είναι οι ενδο-ιμπεριαλιστικές αντιθέσεις και επομένως όχι τόσο η σχέση εκμετάλλευσης, αλλά η σχέση ηγεμονίας (κυριαρχίας). Σε σχέση με την θέση αυτή έχουμε να διατυπώσουμε μία συμφωνία και δύο διαφωνίες.

Η συμφωνία έγκειται στο ότι πράγματι οι μετα-κλασικές μαρξόφωνες αναλύσεις επικεντρώθηκαν σε μία προτεραιοποίηση της αντίθεσης ιμπεριαλισμού-περιφέρειας που οδήγησε σε καταστροφικά συμπεράσματα και πολιτικές. Η πρώτη διαφωνία είναι ότι αντίθετα, όπως προαναφέραμε, η κλασική συζήτηση θεωρεί - με ιδιόμορφη ίσως εξαίρεση τη θεωρία της Luxemburg, που άλλωστε η συγγένειά της με τις θεωρίες της Εξάρτησης είναι γνωστή - ως πρωταρχικές τις ενδο-ιμπεριαλιστικές αντιθέσεις. Δεύτερον, ο όρος «ηγεμονία» (ή «κυριαρχία») τείνει να προσδώσει μία περισσότερο πολιτική παρά οι-

κονομική διάσταση στον ιμπεριαλισμό (ένα σφάλμα εξαιρετικά διαδεδομένο, όπως προαναφέραμε επίσης) και να παραγνώρισει ότι η βασική διαδικασία του άπτεται της κεφαλαιακής συσσώρευσης αυτής καθαυτής.

Η βάση των μετασχηματισμών αυτών του ιμπεριαλισμού είναι η εγγενής τάση του κεφαλαίου να υπερπηδά τα όποια όρια και εν τέλει να διεθνοποιείται, να γίνεται παγκόσμιο. Τα παραπάνω παίρνουν σήμερα τη μορφή της αδιάλειπτης υπέρβασης των εθνικών ορίων από το ίδιο το κεφάλαιο μέσω της συμμαχίας του με άλλα κεφάλαια και της συγκρότησης υπερεθνικών οικονομικών και κρατικών οργανισμών. Ακριβώς όπως η αστική τάξη δεν μπορούσε στα πρώτα της βήματα να αναπτυχθεί παρά μόνο συγκροτώντας εθνικά κράτη, έτσι σήμερα δεν μπορεί να αναπτυχθεί παρά μόνον εγκαθιδρύοντας υπερεθνικά οικονομικο-πολιτικά σύνολα. Συνοψίζοντας, ο Η.Ιωακείμογλου προσδιορίζει τρεις δρόμους έκφρασης της συγκρότησης αυτού του ηπειρωτικού ιμπεριαλισμού:

1) Τη διαίρεση του διεθνούς συστήματος σε δύο πόλους, τις αναπτυγμένες βιομηχανικές και ιμπεριαλιστικές χώρες και τις υπανάπτυκτες χώρες (σημειωτέον ότι μιλά για αναπτυγμένες και υπανάπτυκτες καπιταλιστικές κοινωνίες).

2) Την ανάπτυξη ενδο-ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών.

3) Την τάση καπιταλιστικής ολοκλήρωσης σε επίπεδο ηπείρου, δηλαδή την υπέρβαση των αστικών εθνικών διαίρεσεων.

Προκύπτουν, επομένως, τρία πεδία

σχέσεων: σχέσεις μεταξύ των χωρών που ανήκουν στην ίδια ιμπεριαλιστική ολοκλήρωση, σχέσεις μεταξύ των ολοκληρώσεων και σχέσεις των ιμπεριαλιστικών ολοκληρώσεων με τον Τρίτο Κόσμο. Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία σχέσεων επισημαίνεται ότι, εάν στο παρελθόν κάθε ιμπεριαλιστικός σχηματισμός περιλάμβανε μία μητρόπολη και τις αποικίες της, σήμερα κάθε ιμπεριαλιστικός συνασπισμός περιλαμβάνει αφενός μία ή περισσότερες μεγάλες οικονομικές δυνάμεις και, αφετέρου, περισσότερες χώρες με μεσαίο επίπεδο ανάπτυξης. Υποστηρίζεται ότι αναγκαίοι όροι για τη σύγκλιση είναι:

1) Οι σχέσεις ελεύθερου εμπορίου (υπό τον όρο ότι οι εμπλεκόμενοι έχουν συγκρίσιμα επίπεδα ανάπτυξης) το οποίο, όπως υποστηρίζει ο Ιωακείμογλου λειτουργεί σύμφωνα με τη θεωρία των συγκριτικών πλεονεκτημάτων του Ricardo και οδηγεί σε ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση τις χώρες με χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης (παραπέμποντας για τη θεωρητική τεκμηρίωση της θέσης αυτής στον K. Bush [1985, 1992]).

2) Το καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών.

Συνεπώς, οι σύγχρονοι ιμπεριαλιστικοί συνασπισμοί δεν αποσκοπούν στην υποβάθμιση ορισμένων εθνικών καπιταλισμών και στην ενδυνάμωση της κυριαρχίας άλλων, αλλά στη δημιουργία ενός μπλόκ οικονομικής ανάπτυξης, δηλαδή ενός συνασπισμού ισχυρών καπιταλιστικών σχηματισμών. Δηλαδή, στο επίπεδο της οικονομίας υπάρχει αμοιβαία ωφέλεια. Όμως πιά κάτω υποστηρίζεται ότι εκεί που το ελεύθερο εμπόριο δημιουργεί δυνατότητες ισοτιμίας, η άνιση ανάπτυξη των

εθνικών κεφαλαίων δημιουργεί (μέσω της ισότητας των ανταλλαγών) σχέσεις ασύμμετρης αλληλεξάρτησης. Επομένως η ιμπεριαλιστική ολοκλήρωση πραγματοποιείται γύρω από έναν εθνικό καπιταλισμό που, χάρη στη δύναμή του, κατέχει ηγεμονική θέση. Τα στοιχεία της ηγεμονίας αυτής είναι το μέγεθος, η παραγωγική ανωτερότητα, οι βαθμοί ελευθερίας στην άσκηση αυτόνομης οικονομικής πολιτικής, η αντικειμενική ικανότητα συγκρότησης ενός εμπορικού πόλου και η χρηματιστική ισχύς. Αυτό, υποστηρίζει ο Ιωακείμογλου, δεν οδηγεί σε μία εσωτερική διαίρεση μεταξύ ηγεμόνος και εξαρτημάτων, αλλά υπάρχει μία συνεχής, βαθμιαία ενίσχυση της συσσώρευσης κεφαλαίου στους παραγωγικά ασθενέστερους κρίκους της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας και ταυτόχρονα αναπαραγωγής της ηγεμονίας των παραγωγικά ισχυρότερων.

Όμως απομένει αναπάντητο το εύλογο ερώτημα: ποιό είναι το επίδικο αντικείμενο της ηγεμονίας; Εάν το όλο μπλοκ τείνει στη συγκρότηση ενός υπερεθνικού κοινωνικού κεφαλαίου, δηλαδή μίας ενιαίας υπερεθνικής καπιταλιστικής κοινωνίας - πράγμα που ο Ιωακείμογλου φαίνεται να αρνείται - τότε μπορεί να ευσταθήσει, έστω οριακά, η απάντηση ότι το επίδικο αντικείμενο είναι κατά βάση η εξουσία (κυρίως στις πολιτικο-κοινωνικές και λιγότερο στις οικονομικές της διαστάσεις). Εάν όμως κάθε εθνική κεφαλαιακή συσσώρευση διατηρεί μία σχετική αυτοτέλεια και οι ιμπεριαλιστικές ολοκληρώσεις είναι συνασπισμοί και όχι ενότητες, τότε το οικονομικό επίπεδο δεν μπορεί να παραμερισθεί και επομένως η ηγεμονεύ-

ουσα μερίδα (είτε είναι ένα εθνικό κεφάλαιο, είτε είναι η σύμφυση των πιο διεθνοποιημένων και δυναμικών μερίδων των επιμέρους κρατών) πρέπει να αντλεί ένα ιδιαίτερο οικονομικό όφελος που να αναπαράγει την κυριαρχία της. Έτσι, η χρήση του όρου ηγεμονία σε διάκριση από την έννοια της εκμετάλλευσης οδηγεί σε δυσεπίλυτες αντιφάσεις.

Ένα άλλο κρίσιμο σημείο είναι οι σχέσεις μεταξύ των ολοκληρώσεων και το συνδεδεμένο ερώτημα εάν και κατά πόσον έχει εξευρεθεί ο τρόπος υπέρβασης των παλαιών ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων και ο σύγχρονος κόσμος έχει πλέον εισέλθει σε μία περίοδο γενικευμένου υπερ-ιμπεριαλισμού. Η απάντηση που δίνει ο Η.Ιωακείμογλου είναι διφυής. Αφενός υπερασπίζεται τη θεωρία του Lenin έναντι της θέσης περί υπερ-ιμπεριαλισμού του Kautsky, δείχνοντας ορθά ότι η δεύτερη είναι εκλεκτική και βλέπει μόνο μία πλευρά της πραγματικότητας (δηλαδή αυτή των υπερ-ιμπεριαλιστικών συμμαχιών). Αντίθετα η λενινιστική θέση συλλαμβάνει διαλεκτικά τη σχέση ειρηνικών υπερ-ιμπεριαλιστικών συμμαχιών και ανταγωνιστικών ιμπεριαλιστικών διενέξεων. Αφετέρου, υποστηρίζει ότι σήμερα «για μία ολόκληρη περίοδο, της οποίας τα όρια είναι αδύνατο να προσδιορίσουμε, ο υπερ-ιμπεριαλισμός θα αποτελέσει την πραγματικότητα του σύγχρονου καπιταλισμού» (σ.122). Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η όξυνση της κρίσης και η ένταση των τριγμών στο σύστημα (όπως οι πρόσφατες συναλλαγματικές και χρηματιστηριακές αναστατώσεις) μάλλον οδηγούν στο αντίθετο συμπέρασμα.

Η κρίση αυξάνει τόσο τις αντιθέσεις μέσα σε κάθε ιμπεριαλιστικό μπλόκ και ολοκλήρωση, όσο και εντείνει την πίεση για διεξόδους στο εξωτερικό και φυσικά σε συγκρούσεις με άλλες ολοκληρώσεις. Στο πρωταρχικό οικονομικό επίπεδο τα συμπτώματα αυτά είναι κάτι περισσότερο από προφανή. Επιπλέον, στο πολιτικο-στρατιωτικό επίπεδο, μπορεί οι ιμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί να μην έχουν πάρει τη μορφή μιας γενικευμένης σύρραξης, όμως διεξάγονται - και εντείνονται - μέσω περιφερειακών συγκρούσεων που συχνά γίνονται μέσω «αντιπροσώπων», δηλαδή τοπικών συμμάχων της κάθε ιμπεριαλιστικής δύναμης.

Θα θέλαμε, τέλος, να επισημάνουμε μία σειρά αδυναμίες της μελέτης του Η.Ιωακείμογλου.

Πρώτον, δεν χρησιμοποιεί μαρξικές έννοιες (ποσοστό κέρδους κ.λπ.) και κατά συνέπεια δεν διευκρινίζει ποιός είναι ο οικονομικός μηχανισμός του ιμπεριαλισμού. Είναι οι διαφορές στα ποσοστά κέρδους μεταξύ χωρών και θα οδηγήσει η εξαγωγή κεφαλαίων σε μία εξίσωση των ποσοστών αυτών; Ποιά η λειτουργία του νόμου της ανισομερούς ανάπτυξης και τι επιπτώσεις έχει; Σχηματίζονται διεθνείς αξίες και πώς; Τι ρόλο παίζουν οι εξαγωγές κεφαλαίου και ποιά μορφή έχουν πάρει σήμερα;

Δεύτερον, στην ανάλυσή του για τη σημερινή ιστορική συγκυρία καθώς και για τις διάφορες ολοκληρώσεις δεν δίνεται μία συνεκτική και συνεπής ερμηνεία της κρίσης, αλλά επιστρατεύονται οι έννοιες και τα εργαλεία της ορθόδοξης αστικής θεωρίας. Αυτό ενώ ο Η.Ιωακείμογλου έχει μία συνεκτική μαρξιστική άποψη για τη θεωρία της κρίσης

(δες τη σχετική αρθρογραφία στο περιοδικό *Θέσεις*).

Τρίτον, στην πολιτική διάσταση, δεν παίρνει μία καθαρή θέση έναντι της ΕΟΚ. Επικρίνει μεν σωστά τις «αριστερές» θεωρίες περί καταστροφής του ελληνικού εθνικού κεφαλαίου από την ΕΟΚ και αναδεικνύει ότι αυτή ωφελεί την κεφαλαιακή συσσώρευση στην Ελλάδα (αν και η πραγματικότητα δεν είναι τόσο ευθύγραμμη όσο αφήνουν να εννοηθεί οι διατυπώσεις του και υπάρχουν τριβές, αντιθέσεις και ενδεχόμενα άλλων επιλογών από την πλευρά της ελληνικής αστικής τάξης). Δεν διευκρινίζει όμως ποιά θα πρέπει να εί-

ναι η θέση του κόσμου της εργασίας.

Κλείνοντας θα πρέπει να ξανατονισθεί ότι όλες οι προαναφερθείσες κριτικές αδικούν εν πολλοίς το βιβλίο, εφόσον σκοπός του είναι περισσότερο μία προσιτή στο ευρύ κοινό - και μη απαραίτητα εξοικωμένο με τις μαρξιστικές έννοιες - παρουσίαση του ζητήματος. Επομένως η δημοσιογραφική γραφή και η χρήση της επίσημης οικονομικής ορολογίας είναι αναπόφευκτη. Με αυτή την έννοια περισσότερο θίγει θεωρητικά ζητήματα παρά τα απαντά καθ' ολοκληρίαν.

Σταύρος Δ. Μαυρουδέας

Βιβλιογραφία

- Baran P.- Sweezy P. (1973), *Μονοπωλιακός Καπιταλισμός*, Gutenberg.
- Bucharin N. (1972), *Imperialism and World Economy*, Merlin.
- Bucharin N. (1983), «Οι οικονομικές ρίζες του ιμπεριαλισμού», *Θέσεις*, τ.3.
- Busch K. (1985), «Προστατευτικές τάσεις στο εμπόριο και η πολιτική των συνδικάτων», *Θέσεις*, τ.11.
- Busch K. (1992), *Η Ευρώπη μετά το 1992*, Κριτική.
- Cardoso F. et al. (1975), *Λατινική Αμερική, φασισμός ή επανάσταση*, Εξάντας.
- Cordoba M. (α.χ.), *Η οικονομική δομή της Λατινικής Αμερικής*, Αναγνωστίδης.
- Εμμανουήλ Α. (1978), *Η άνιση ανταλλαγή*, Πατάξησης.
- Fine B.- Harris L. (1986), *Ξαναδιαβάζοντας το Κεφάλαιο*, Gutenberg.
- Hilferding R. (1981), *Finance Capital*, Routledge.
- Lenin V.I. (1975), *Ο ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού, Σύγχρονη Εποχή*.
- Lenin V.I. (1977), «Τετράδια για τον ιμπεριαλισμό», *Απαντα*, τ.28, Σύγχρονη Εποχή.
- Luxemburg R. (1971), *The Accumulation of Capital*, Routledge.
- Luxemburg R.- Bucharin N. (1972), *Imperialism and the Accumulation of Capital*, Penguin.
- Mandel E. (1967), *International Capitalism and "Supranationality"*.
- Miliband R.- Saville J. eds, (1967), *Socialist Register*, Merlin.
- Murray R. (1971), «The internationalisation of Capital and the Nation State», *New Left Review*, τ.67.
- Rowthorn B. (1971), «Imperialism in the Seventies - Unity or Rivalry», *New Left Review*, τ.69.
- Warren B. (1971), «The internationalisation of capital and the nation state: a comment», *New Left Review*, τ.68.